

METAFİZİĞİN DÜŞLERİYLE AÇIKLAMALI BİR BİLİCİNİN DÜŞLERİ

IMMANUEL KANT

Arş. Gör. Hüseyin Aydoğan

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
haydoğan@sakarya.edu.tr

Immanuel Kant, *Metafiziğin Düşleriyle Açıklamalı Bir Bilicinin Düşleri*, (Çev. Ahmet Aydoğan – Ali Nalbant), Say Yayınları, 2016, 264 sf.

Kutsal Kitabın işari tefsirinde, hayal gücünün, dini öğelerde kaçınılmaz biçimde coşkunluğa gömülerek kendini kaybedeceğini; dolayısıyla akli bir tefsir yapılmak isteniyorsa mutlaka ahlaki mananın gözden bir an olsun uzak tutulmaması gerektiğini, ancak böylelikle ayakları yere sağlam basan bir tefsir yapılabileceğini öne sürer Kant. Bu anlamda mistik bir tefsirin beyhudeliğine örnek olarak da aynı cümle içerisinde Swedenborg diye birisinin ismini zikreder. Bu satırları filozof, sağlığında bizzat kendisinin yayınlamış olduğu eş zamanlı son iki eserinden birinde, *Der Streit der Fakultäten - Fakultelerin Çatışması*'nda (1798) dile getirir.¹ Değerlendirmesini yapacağımız eser ise, büyük düşünürün 1765'de, yani bu eserden 33 sene önce kaleme aldığı ve yaygın deyişle eleştiri öncesi dönem diye bilinen düşünce evresine denk düşmektedir. Eserin telif sebebi, yukarıda adı geçen Swedenborg adlı filozoftur.

Felsefe tarihçisi Störig'in yerinde deyişle felsefeyi, Kant öncesi ve Kant sonrası diye ikiye ayırmak Alman filozofa hakettiğinden fazla bir itibar kazandırma girişimi olarak görülmemelidir. İnsan aklının kavrayış sahasına getirmiş olduğu sınır ile metafizik sahanın başlangıcını, bu sınırın hemen devamından başlatması, felsefe tarihindeki büyük kırılmalardan-dönüşümlerden biridir. Metafiziğin, ancak bilinçli istemeden dolayısıyla ahlaktan hareketle mümkün olabileceğini söylemesi de buna bir dayanak teşkil eder. Hal böyle olduğunda Grek felsefesinden ve Ortaçağ skolastiğinden devamla yeniçağa kadar uzanan Tanrı, ruh, kozmik akıllar teorisi, en afakiden başlayarak en indiye kadar açıklaması yapılmış olan varlık hiyerarşisi gibi metafiziğin alanına girdiği söylenen tüm bu kavramlar ve bu kavramların çevresinde *pro et contra* ilerleyen tartışmalar silsilesi eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

İşte Kant'ın bu çalışmaya konu olan eseri, ünlü düşünürün kendi zihninde metafiziğin olanaksızlığına dair düşüncelerinin giderek belirginleşmeye başladığı ve Saf Aklın Eleştirisinde pekiştireceği son hükümlere dair bir girizgah olarak görülmelidir. Kant'ın, o döneme kadar süre gelen "insanda bilen ve akleden bedenden ayrı ve gayri maddi bir cevher olarak ruhun bulunduğu; dolayısıyla ruhun hapishanesi olarak görülen beden ve bedene müteallik hissedilir-maddi duyuların ancak bize yanıltıcı ve doğru olmayan bilgiler verdiği" görüşüne karşı çıkarak Locke'un açtığı yoldan giderek derli toplu bir itiraz ve çözüm getirmesi, felsefenin Kopernik Devrimi olarak nitelendirilebilir. Yani daha açık bir deyişle numenler bilgi konusu edilemez; fenomenlere ise, kanunluluğu aklın ilkeleri verir. Bu ifadeler, yani nesnelere bilmemize uyması gerektiğini farzederek yola çıkma denemesi, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısına yazılmış önsözden de takip edilebilir.

İşte *Bir Bilicinin Düşleri* [bundan sonra sadece *Düşler*] adlı elimizdeki kitap, bu düşüncelere giden yolu izleyebileceğimiz bir eser olarak görülebilir. Eserin yazılmasındaki en temel gerekçe, yukarıda da adı zikredilmiş olan Emanuel Swedenborg (1688-1772) adlı İsveçli düşünür ve mucittir. Swedenborg, mistik bir Hıristiyan din bilimcisi olduğu gibi aynı zamanda duyular üstü aleme müteallik konularla uğraştığı da bilinmektedir. O dönem, 1755 Lizbon depreminin insanların ruhunda yarattığı infial ile yine insanın bu vesileyle maddi-görünür dünyaya duyduğu güvendedeki sarsılma, Swedenborg'un göstermiş olduğu bir takım harikuladeliğe nedeniyle çevresinde kendiliğinden bir hayran topluluğu oluşmasına yol açmıştır. Böyle bir oluşumda, Swedenborg'un özel bir çabası olmamakla beraber; o dönemde evrenin, sadece mekanik ve matematik ilkelerle açıklanabileceği hakim düşüncesine düşünürün katılmayışı ve karşı çıkması etkindir. Zira ona göre, maddi-görünür alemde gerçekleşen şeylerin tüm açıklaması bu ilkeler aracılığıyla olamaz; bunların maddi-görünür alem üzerinde de kökleri bulunmaktadır; ancak bu ikisinin birlikte düşünülmesiyle derinlikli ve hakiki bilgiye kavuşulabilir. Dolayısıyla Kant'ın bu eseri, oldukça hassas ve nazik olmayı gerekli kılan bir konuda yazılmıştır.

¹ Immanuel Kant, *Schriften zur Religion*, ed. Martina Thom, Union Verlag, 1981, Berlin, s. 354

Başka bir yerden konuya yaklaşmak adına şöyle bir analogi kurulabilir. Günümüz din sosyolojisinin gözde konularından *yeni dini hareketler* kapsamında değerlendirilebilecek bir tarikat oluşumunu gözümüz önüne getirelim. Bu tarikat lideri, mensup olduğu dinin kaynaklarına tartışma götürür bir vukufiyeti olmakla birlikte aynı zamanda kendisinin Tanrı'yla ve dinin ulu kabul edilen önderleriyle iletişim yollarının olduğunu iddia etsin. Bu iletişim gerek telepati yoluyla, gerek rüyetler yoluyla gerçekleştirilebiliyor olsun. Bu liderin *charismatası* çevresinde oluşan halkalar bir zaman sonra aşırı miktarda artacaktır. Şimdi burada böylesi bir oluşuma karşı çıkacak birisinin iki itirazı mümkün görünmektedir. Bu itirazlardan ilki, liderin güvenilirliğini sorgulayıcı türden olurken, diğeri ise tüm dini muhteviyatın ve bu minvalde görünür dünyanın ötesinde bir gücü var saymanın zaten başlı başına bir evhamdan ibaret olduğu türünden olacaktır. Dolayısıyla ikinci itiraz zımni olarak din denilen şeyin topyekûn olarak bir taraf bırakılması gerektiği üzerine yoğunlaşacaktır.

İşte eserini tanıttığımız Kant'ın buradaki tutumu ikinci türden itiraz sahibininkine benzerdir. Çünkü Kant, birinci türden bir itiraza yeltenmemektedir, zira o dönem yaşayanların tanıklığına başvurulduğunda Swedenborg, üç büyük olayda adeta bir kahin gibi davranmış ve haklı da çıkmıştır. Bu üç tarihi olay, (ölen tacirin ödeme fişi, Stockholm'deki yangın ve kraliçenin aşk macerası) o dönem oldukça yankı uyandırmış ve içerdiği olağanüstülük sebebiyle hayranlık uyandırmıştır. Dolayısıyla Kant, söz konusu eserinde bu hadiselerle karşı en ufak şüphe belirtisi göstermez. (s.209) Hatta Charlotte von Knobloch'a yazdığı 1763 tarihli mektupta Swedenborg'un bu güçlerinin sahilliğinden emin olduğunu dahi itiraf eder. (s. 105) Ancak iş, eseri bilim çevrelerine takdim edilecek şekilde kaleme almaya gelince tavrını değiştirir ve yer yer alaycı bir dille bunların sadece birer vehim, kuruntu olarak görülmesini hatta meczubane saçmalık olarak nitelendirilmesi gerektiğini söyler. Ama yine de yazının başında alıntılı olduğu üzere Kant, alaycı bir dille küçümsediği Swedenborg'a aradan 33 sene geçmiş olmasına rağmen geç dönem eserlerinde değinmeden geçemez. Bu sadece söz konusu eserinde değil, *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı 28 sene sonra kaleme aldığı eserinde de böyledir.

O halde Kant'ın bu meseledeki ikircikli tutumunun neyden kaynaklandığına dair bir soru yöneltilebilir: Yeniçağ felsefesi ile birlikte Newtoncu dünya görüşünün matematik ve mekanik ilkeleri, tabiatüstünün ve haliyle metafiziğin anlaşılmasında yetersiz kalmakta; dahası maddi-görünür alemde işletilebilir olan nedensellik ilkesinden, bu alemin ve bu aleme dahil hadiselerin açıklanmasında geçerli bir ölçüt olarak faydalanılamamaktaydı. Bu nedenle söz konusu alanın bir şekilde çözümlenemez ve üzerine akıl yürütülmez denilerek rafa kaldırılması gerekiyordu. İşte Kant'ın *Düşler* eserinin ana fikri bu tema üzerine kuruludur. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak “ruh dünyası asla olumlu olarak düşünülemez; çünkü duyularımızın tümünde buna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.” (s.202)

Kant'ın *Düşler* adlı eseri dogmatik ve teorik kısım olarak iki bölüm halinde kaleme alınmıştır. Ancak elimizdeki çeviride bunların çevirisiyle yetinilmemiş; eserin başına ve sonuna bu konuyla alakalı uzman kişilerin mütalaalarına yer verilmiştir. Ayrıca eserin oluşumuna etkide bulunmuş kişilerin ve eser yayınlandıktan sonra bilim çevrelerinde uyandırdığı tesire dair fikir verebilecek düşünürlerin görüşlerine başvurulmuştur. Bunların içinde Kant'ın eser üzerine görüşlerini bildirmesini istediği Mendelssohn gibi arkadaşlarıyla mektuplaşmaları da bulunmaktadır.

Düşler aynı zamanda Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Prolegomena* eserlerinde nihai hükme kavuşan tecrübi bilgi ile metafizik bilgi arasındaki ayrımın ayak seslerini de içermektedir. Ancak yine de ünlü filozofun düşünce seyrinde *Düşler* ile birlikte açığa çıkan bazı tutarsızlıklar da gözlenmektedir. Örneğin *Prolegomena* adlı eserinde fizik dünya ile metafizik dünya arasındaki ayrımın net bir biçimde farkında olan düşünür, ilkinin sahasında kullanılabilir yöntem ve araçlarla ikincisinde kullanılabilir yöntem ve araçlar arasında fark olduğunu belirtir. Yani fizik dünyada fazlasıyla iş gören akıl melekesinin, metafizik sahada işe yaramayacağını –aslında bu ifadeler, bir tür Swedenborg nazariyesinin teyididir- söylemektedir. Görüldüğü üzere burada bir sahayı tamamen silip atmaya veya yok hükmünde saymak gibi bir durum söz konusu değildir. Lakin bu eseri yazmasından 18 sene önce yazdığı *Düşler* eserinde, deyiş yerindeyse daha “akıl bağına” bir Kant görür ve metafizik alanı toptan hiçe sayışına tanık oluruz.

Kant'ın bu eserdeki söz konusu ikircikli tavrının örneklerini, *Düşlerin* çevirisine eklenmiş Kant uzmanlarının makalelerinden de izleyebiliriz. Bunlardan en önemlisi, Kant'ın söz konusu makaleyi, sanki böyle bir konuya düşünce mesaisi sarfetmişliği bilinmesin diye imzasız yayınlamasıdır. (s. 90, 106) İkinci örnek ise Kant'ın Swedenborg'a yönelik akademik dile uygun düşmeyen sebepsiz bir aşağılayıcı üslup kullanmasıdır. (s. 97, 103) Son olarak Kant'ın akademide kullandığı ders

kaynaklarında Swedenborg'un rüyetlerini gayet yüce diye nitelendirip, onlara dair özenli ve saygılı bir dil kullanırken *Düşler*'de onlarla alay etmesidir. (s. 106) Yine bu eserin kaleme alınışından 4 yıl sonraki profesörlük tezinde, Kant'ın spekülâtif metafizik için, "bize düşünülür dünya hakkında akli bilgi verdiğinden ötürü özel bir öneminin olduğunu" söylemesidir. Kant uzmanının bu örneklerden çıkardığı hüküm şudur: Kant, eğer Swedenborg'u ciddiye aldığı bilinecek olursa, akademik kariyerinin sarsılabileceğine dair endişe taşımaktadır. Dolayısıyla sözünü etmiş olduğumuz ikircikli tavrın kökeninde bu neviden kaygılar yatmaktadır.

Düşler adlı eser, yalnızca Swedenborg'a reddiye amaçlı yazılmamıştır. Odak noktası böyledir ancak bunun yanında Kant'ın transandantal idealizmine dair önemli sayılabilecek ayrıntıları da bulabilmek mümkün. Bunlardan belki de başta geleni, zaman-mekanın *a priori* oluşuna dair filozofun zihninde bazı somut yargıların oluşmaya başlayışdır. Bu tahliller, onun Leibniz ve Wolff metafiziğinden giderek kopmaya başladığını göstermektedir. Bilindiği üzere Kant, bu eserin üzerinden 15 sene geçtikten sonra *Saf Aklın Eleştirisini* kaleme alacaktır. Yine *numen -fenomen* ayrımının habercisi olarak bu eserde maddi alem-ruhâni alem ayrımını da bulabilmekteyiz.

Düşler, tüm bu içeriği ile birlikte aynı zamanda Kant'ın eleştirisi öncesi dönemine ışık tutan Türkçede yayınlanmış ilk başucu kitaplardan biridir. Eser, gerek kitabın başına sunuş yazısı olarak koyulmuş bir Kant felsefesi kritiği ile gerek zenginleştirilmiş dipnotların desteklediği Swedenborg fragmanlarıyla birlikte kapsamlı bir metafizik tahlil olarak görülebilir. Aynı zamanda eserin, bilim felsefesi ve din felsefesi alanlarına dair zengin anekdotlar içermesiyle de alanında mühim bir boşluğu doldurduğundan söz edilebilir. Çeviride yer verilen Kant uzmanlarının farklı görüşteki makaleleri de, filozofa daha yakından bakacaklar için değerli bir kaynakça görevi görüyor.